

31 MART AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜDÜR

1918-ci ilin mart günlərində erməni daşnaklarının bolşeviklərlə birləşərək Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Zəngəzurd, Naxçıvanda, Lənkəranda, Qarabağda və başqa bölgələrimizdə azərbaycanlılara qarşı xüsusi qəddarlıqla həyata keçirdikləri soyqırımından artıq 106 il ötür. XX əsr tariximizdə baş vermiş faciəli hadisələrin milli yaddaşımızdakı qanlı izlərini özündə əks etdirən həmin gün xalq olaraq mövcudluq salınmamızın ən dəhşətli səhifələrindən biridir. On minlərlə soydaşımızın ağlasığmaz işgəncələrlə, vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi ilə nəticələnən 31 Mart soyqırımını təkcə bir xalqa deyil, ümumilikdə bəşəriyyətə qarşı törədilmiş qanlı cinayət idi.

Bələ bəşəri cinayətlərin hüquqi qiymətinin lazımı şəkildə verilməməsindəndir ki, XX əsrdə tarix dünyanın bəzi ölkələrində də ayrı-ayrı xalqlara, etnik qruplara qarşı müxtəlif miqyaslı soyqırım aktlarına şahidlik etdi. İnsanlıq əleyhinə belə dəhşətli cinayətlərdən bir neçəsinə yenə də ermənilər XX əsrin sonlarına doğru azərbaycanlılara qarşı törətdilər. 1905-1906-cı, 1918-1920-ci illərin soyqırımı cinayətləri silsiləsini bir neçə on ildən sonra daşnaklar Bağanis-Ayrım, Meşəli, Başlıbel, nöhayət, yüzlərlə soydaşımızın amansızcasına qətlə yetirildiyi Xocalı soyqırımı ilə davam etdirdilər.

Yaddaşlardan silinməyəcək

Bu hadisələrin düzgün tədqiqi və işıqlandırılması, gələcək nəsillərə obyektiv şəkildə çatdırılması, belə cinayətləri törədənlərin aydın göstərilməsi bəşəriyyət qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Burada məqsəd heç də xalqlar arasında ədavəti zaman-zaman alovlandırmaq, olub-keçənləri tarixin yeni səhifələrinə daşımaq deyil. Soyqırımı yaddaşı belə cinayətlərin bir də heç zaman təkrarlanmaması üçün yaşadımlı, daim xatirələrdə saxlanılmalıdır. Bütün bunlar bizim qan yaddaşımızdır. Bu tarixi heç zaman unutmamalıyıq, onun ibrət dərslərindən nəticə çıxarmalıyıq.

Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə şanlı ordumuz Vətən savaşında soyqırımı qurbanlarımızın da qisasını döyüş meydanında ləyaqətlə aldı. Şəhidlərimizin qanı yerdə qalmadı. Torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsindən, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpasından, erməni separatçıların illərlə Xankəndidə möhkəmləndirdikləri fitnə yuvasının dağıdılmasından və bu doğma şəhərimizdə ürgürlü bayrağımızın ucaldılmasından sonra indi şəhidlərimizin, soyqırımı qurbanlarının ruhu şadırd. Onların xatirəsini qürurla yad edir, ruhları qarşısında böyük ehtiramla baş əyirik. Amma onlara mənəvi borcumuz yenə qalır. Bu borc ümumilikdə beynəlxalq səviyyədə faşizmin hər bir növünə, o cümlədən erməni faşizminə, irqi, etnik, dini ayr-seçkililiyə, ksenofobiya qarşı mübarizəni bundan sonra da davam etdirməkdir. Xalqımıza qarşı müxtəlif dövrlərdə törədilmiş soyqırımı cinayətlərinə görə tarixi ədalətin bərpasına nail olmaqdır.

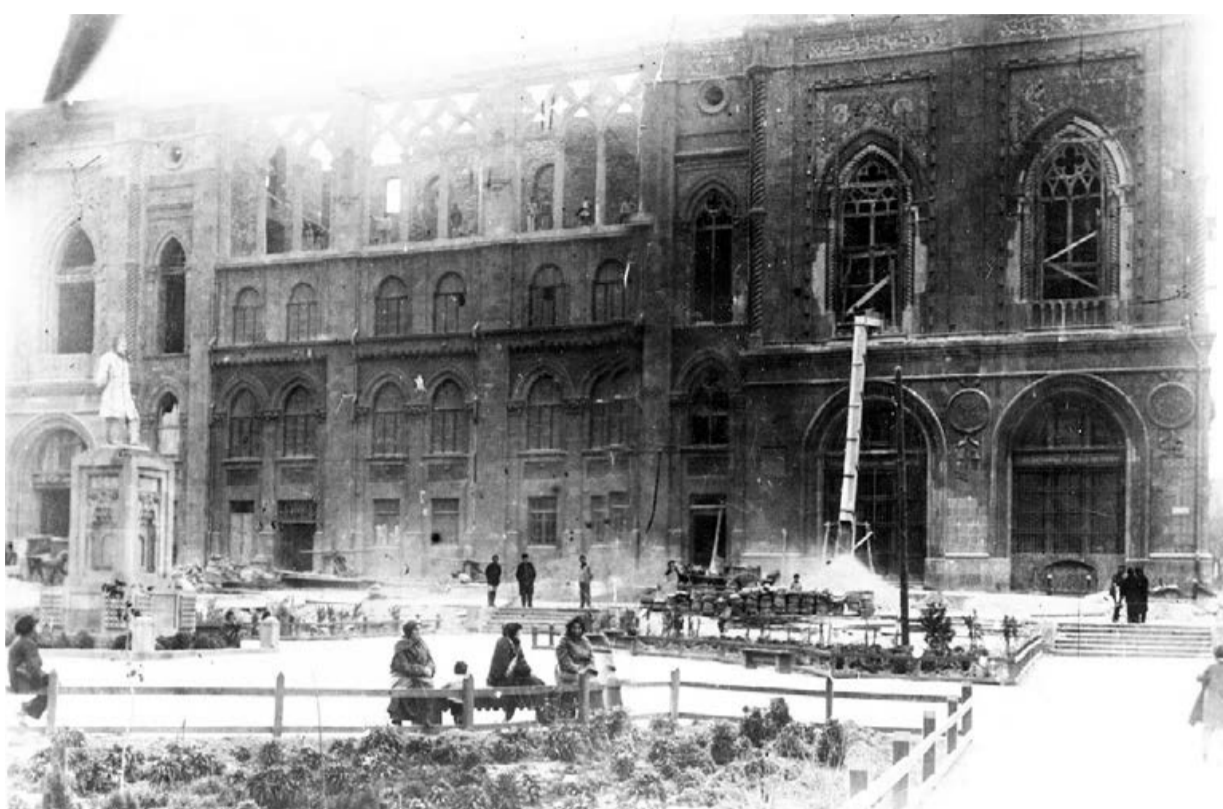
Tədqiqatçılarımız, alimlərimiz uzaq və yaxın keçmişimizdə baş verən hadisələri təfəssil ilə araşdırmalı, yazıqlarla sənədləşdirməlidirlər. Faktlar əsasında müasir dövrümüzün kommunikasiya imkanlarına uyğun materialları hazırlanaraq geniş kütlələrə təqdim olunmalıdır. Azərbaycan diasporunun fəal iştirakı ilə soyqırımı tariximizin dünyaya çatdırılması istiqamətində həyata keçirilən ardıcıl iş daha da gücləndirilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, faşizm dəfə altunda gizlənilən fürsət gözləyən əfi ilan kimidir. Vaxtında başını əzmədən, moqam tapan kimi yeni canlar yaxacaq, yeni faciələrə bais olacaq. Nəco ki, erməni faşizmi 106 il əvvəl yüz minlərlə soydaşımızın ömrünə son qoydu.

Tarixə nəzər: azğınların ittifaqı

31 Mart soyqırımı ermənilərin bolşeviklərlə birləşərək azərbaycanlılara qarşı reallaşdırdıqları xaosun bir cinayət aktı deyildir. Bu soyqırımı kifayət qədər hazırlıq, təşkilatlanmış şəkildə həyata keçirilmiş, həm coğrafi, həm də qətlə yetirilən soydaşlarımızın sayı baxımından çox geniş miqyasda aparılmışdır. Bu məsələdə erməni daşnakları ilə imperiya maraqlarını təmsil edən bolşevikləri iki niyyət birləşdirirdi. Bolşeviklər hakimiyyətinə yenidən ələ keçirdikləri imperiyanın Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsinə çalışırdılar. Ermənilərin məqsədi isə havadalarının köməyi

ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, həmin ərazilərdə erməni dövləti qurmaq idi. XIX əsrin ikinci yarısından bu məqsədə doğru planlı iş aparən ermənilər ötən əsrin ilk onilliklərində öz qanlı cinayətləri üçün əlverişli imkan tapmışdılar. Onların "Daşnakıtyun" (1880, Tiflis), "Erməni vətənpərvərləri ittifaqı" (1885, Nyu York), "Qncaq" (1887, Cenevrə) kimi siyasi-terror təşkilatlarının hər biri "böyük Ermənistan" dövlətinin qurulması planının icrasına cəlb edilmişdi. Azərbaycanlılara qarşı ardıcıl terror aktlarının, kütləvi qırğınların həyata keçirilməsi sözügedən təşkilatların fəaliyyət proqramında da öz əksini tapmışdır.

1905-1907-ci illərdə baş verən Birinci Rusiya inqilabı bu təşkilatların fəaliyyəti üçün müntəb zəmin yaratmışdı. Ermənilər yaranmış qarşıqılıq, mərkəzi hakimiyyətin zəifləmə-

haribəyə və kütləvi iğtişaslara başlamışdılar. Bunun cavabında Osmanlı dövləti erməni əhalisinin o ərazilərdən köçürülməsi barədə əmr vermişdi. Türkiyə ərazisindən İrəvan quberniyasına, Qarabağ və Zəngəzura erməni hərbi dəstələri və çoxlu sayda erməni əhalisi köçüb gəlmişdi. Əvvəlcə çar Rusiyası ordusu, son-

Lənkəranda könlülərə silah gəndərmək istəyini bəhanə edərək Şaumyan azərbaycanlılara qarşı soyqırımını yeni dalğasına Bakıda başladı. Silahlı bolşeviklərin və erməni daşnaklarının iştirakı ilə martın 30-da səhər təzdon azərbaycanlı əhaliyə qarşı tükürpədi qırğınlar törədildi. Erməni-bolşevik bir-

Həmin vaxt Nəriman Nərimanov qırğın qarşısını almaq üçün işə qatılmışdır. Martın 30-da saat 2-də öz evində müşavirə çağırır. Müşavirəyə S.Şaumyan da dəvət olunur və hadisələrin qarşısını almaq üçün ona müzakirə edilir. Şaumyan həmin müşavirədə hiyləgərcəsinə qırğın da-

106 il əvvəl törədilmiş vəhşət

sini fürsət bilib, Bakı, Şuşa, Zəngəzur qəzalarında kütləvi qırğınlar törədirdilər. Araşdırmalara görə, 75 azərbaycanlı kəndini dəhşətli talana məruz qoydular. Azərbaycanlıların deportasiya və soyqırımı prosesi müxtəlif miqyaslarda davam etdirildi. İnsanlar özlər boyu yaşadıkları əzəli yurdlarından qovuldular. Bütün bunlar təkrarı mümkün olmayan tarixi reallıqlardır. Bu reallaqları Rusiya imperiyasının ovaxtı statistik məlumatları da şahidlik edir. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, 1916-cı ilin məlumatlarına əsasən, İrəvan quberniyasının əhalisi 1830-1914-cü illər ərzində 40 dəfə artaraq 570 min nəfərə çatmışdı. Bu quberniyanın əhalisi tarixən azərbaycanlılardan ibarət idi. Statistika həmin dövrdə İrəvan quberniyasında azərbaycanlı əhalinin sayının cəmi 4,6 dəfə artdığını göstərir. O illərdə azərbaycanlı əhaliyə qarşı güclü sıxışdırılma tədbirləri həyata keçirilirdi. Amma bu qəddər sort sıxışdırma və deportasiya müqabilində yenə də İrəvan əhalisinin təxminən 45 faizi azərbaycanlılardan ibarət idi.

Ermənilərsə 1914-cü ildə başlanan Birinci Dünya müharibəsi və onun gedişində Rusiyada baş verən inqilablar (1917-ci il) mühitində "böyük Ermənistan" iddiasını reallığa çevirmək üçün azərbaycanlıları əsas maneələrdən biri kimi görürdülər. Ona görə də soydaşlarımıza qarşı maksimum amansızcasına davranırdılar.

Tədqiqatçı alimlərin araşdırmalarında göstərilir ki, ermənilər 1915-ci ilin əvvəllərində Türkiyənin şimal-şərq bölgələrində Osmanlı dövlətinə qarşı mü-

ra işə bolşeviklər gəlmə ermənilərə dəstək verirdilər. Onlar havadalarının köməyinə arxalanaraq əvvəlcə Naxçıvan və İrəvanda, ardınca isə Qarabağda, Azərbaycanın digər bölgələrində soydaşlarımıza diyan tutdular. On minlərlə soydaşımız öz doğma yurdlarından qovuldular, min bir məşəqqətlə üzləndi.

1917-ci ilin dekabrında Osmanlı dövləti ilə bolşeviklərin Zaqafqaziya Komissarlığı arasında Ərzincan barışıq imzalandı. Həmin razılıqnamaya əsasən Qafqaz cəbhəsindən çıxarılan rus ordusunu erməni hərbi birləşmələri əvəz edirdi. Onlar nəzarətsizlik şəraitindən istifadə edərək yerli müsəlman əhalisinə qarşı vəhşi əməllərinin miqyasını atəşə tutdu. Ermənilərin əsas hücumları şəhərin "Körpüxana", "Məmmədli" və "Zibilli Dərə" adlandırılan hissəsinə istiqamətlənmişdi. Burada genişləndirildilər. Mənbələrdə əsasən, 1918-ci il martın 6-na qədər İrəvan quberniyasında 199 azərbaycanlı kəndi tamamilə dağıdılaraq yandırıldı. Quberniyada yaşayan 135 min Azərbaycan türkünün böyük bir qismi öldürüldü. Ermənilər rusları inandırmasınlar ki, guya İrəvan quberniyasında azərbaycanlılar bu millətdən olanları qırırlar. Matroslar xəbərini yalan olduğunu biləndən sonra atəşi dayandırsalar da, artıq gec idi. Alovla bürünmüş möhüllərdə ölənlərin sayı-hesabı bilinmədi.

Milli qırğın: dəhşət saçan rəqəmlər

Daha böyük bir qırğın planı da Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində hazırlanmışdı. Müsəlman əsgərlərin

ləşmələri Bakım gəmilərdən yayılma atəşinə tutdular. Şəhərin küçələrində işə silahla daşnaklar azərbaycanlıların evlərinə soxularaq insanları min bir işgəncə ilə qətlə yetirir, əmlaklarını taladırdılar. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədində qeyd olunur ki, erməni milli komitəsinin hərbi drujinası adlandırılan erməni silahlı dəstəsi müsəlmanların yaşadığı ərazilərə atəş açmağa başladı. Demək olar ki, eyni bir vaxtda Levon Saatsazbekovun erməni dəstəsi şəhərin "Şamaxinka" adlanan hissəsini atəşə tutdu. Ermənilərin əsas hücumları şəhərin "Körpüxana", "Məmmədli" və "Zibilli Dərə" adlandırılan hissəsinə istiqamətlənmişdi. Burada genişləndirildilər. Mənbələrdə əsasən, 1918-ci il martın 6-na qədər İrəvan quberniyasında 199 azərbaycanlı kəndi tamamilə dağıdılaraq yandırıldı. Quberniyada yaşayan 135 min Azərbaycan türkünün böyük bir qismi öldürüldü. Ermənilər rusları inandırmasınlar ki, guya İrəvan quberniyasında azərbaycanlılar bu millətdən olanları qırırlar. Matroslar xəbərini yalan olduğunu biləndən sonra atəşi dayandırsalar da, artıq gec idi. Alovla bürünmüş möhüllərdə ölənlərin sayı-hesabı bilinmədi.

Növbəti 2 gün ərzində qırğınlar daha geniş miqyas aldı. Üç gün boyunca təkcə Bakıda 12-15 min azərbaycanlı qarşı qırğın guya Cənubi Qafqazda sovetləşmə siyasəti adı altında həyata keçirirdi.

Həmin vaxt Nəriman Nərimanov qırğın qarşısını almaq üçün işə qatılmışdır. Martın 30-da saat 2-də öz evində müşavirə çağırır. Müşavirəyə S.Şaumyan da dəvət olunur və hadisələrin qarşısını almaq üçün ona müzakirə edilir. Şaumyan həmin müşavirədə hiyləgərcəsinə qırğın da-

yandırılacağına söz verir. Həttə Nərimanov telefonla A.Caparidzeyə zəng vurur və necə olursa-olsun qırğın dayandırılmasını tələb edir. Lakin bunun heç bir təsiri olmur, ermənilər qırğını daha da gücləndirirlər. Soyqırımı aprelin 2-si, gecə yarıyadək davam edir. Sağ qalanlar Bakını tərk edirlər. Bir sözlə, "əks-inqilab" qarşı mübarizə adı altında milli qırğın təşkil edilirdi və bu, bolşevizmin gətirdiyi böyük fəlakətə çevrilir.

Azərbaycanda mart qırğının təşkilatçısı və rəhbəri Stepan Şaumyan 1918-ci il aprelin 18-də RSFSR Xəlf Komissarları Sovetinə göndərdiyi məktubunda yazırdı: "Biz bu işə şüurlu surətdə getdik. Əgər azərbaycanlılar üstün gəlsəydilər, onda Bakı Azərbaycanın paytaxtı edilmişdi". Həmin dövrdə V.Lenin Bakı Sovetinin başçısına aşağıdakı məzmununda teleqram yollamışdı: "Hörmətli yoldaş Şaumyan, məktubunuz üçün təşəkkür edirik. Sizin düşünülmüş siyasətiniz bizə çox xoşdur və yaranmış vəziyyətdə siyasətinizin daha dərindən və ehtiyatlı diplomatiya ilə birgə tətbiq edilməsinə məqsəduyğun sayır və noticədə qələbə çalacağıma əminik. Çətinliklər gözlənilməzdir və indiyədək biz yalnız imperialistlərin arasında narazılıqlar və münaqişələr nəticəsində irəliləmişdik. Bu münaqişələri işlətməyi öyrənin...". Mahiyyətə milli soyqırımı olan mart döyüşləri Bakı Sovetinə qısa müddət ərzində vəziyyəti nəzarət etmək imkanı versə də, əhali arasında sovetlərə olan kin-küdurət daha da artırdı.

Həmin günlərdə tepədən-dimağa qədər silahlanmış erməni əsgərləri müsəlmanların evlərinə basqın edərək onları vəhşicəsinə öldürür, körpələrə və qocalara belə aman vermir, öldürür. Həttə daşnak silahlı dəstələri Nəriman Nərimanovun evinə də basqın edərək qardaşını həbs etmişdilər. N.Nərimanov erməni vəhşicəsinin törətdikləri qətləmlər haqqında yazırdı: "Bolşevik olan bir müsəlmana belə aman verilmədi. Müsəlmanlara hər cür cinayət etdilər. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar da daşnaklardan canlarını qurtara bilmədilər". Müsəlmanları qırmaq-çatmaq yanaşı, ermənilər onların əmlaklarını da məhv edir, qiymətli əşyaları özləri ilə aparırdılar. Azərbaycanlılara qarşı bu soyqırımı və qarətərdə Anastas Mikoyanın başçılıq etdiyi "Qızıl Qvardiya" dəstələri xüsusilə fəal olmuşdular.

Bakı milyonçuları Musa Nağıyev və Şəmsi Əsədullayevin nəvəsi, Fransada yaşayıb-yaratmış yazıçı Ümmülbənu (Banin) 1918-ci ilin mart günlərini belə xatırlayırdı: "Həmin vaxtlarda Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində siyasi canlanma güclənmişdi. Yaranmış müxtəlif siyasi təşkilatların fəaliyyəti siyasətdə rəqabət, dəyümləndirməyə bəzi təşkilatları kommunist dağıntısından qurtarmaq adı ilə hərbi diktatura rejimi yaratdı. Amma camaat pıçıldadırdı ki, bu təşkilatın başçıları bolşeviklərdir. Onlar hər

qısa - cəmi 23 ay sürməsi və dövrün tarixi şəraiti mart soyqırımı ilə bağlı istintaq araşdırmalarının tam başa çatdırılmasına, günahkarların cəzalandırılmasına imkan vermədi. Cümhuriyyətin siqitundan sonra qurulan sovet hakimiyyəti isə mart soyqırımını unudurmayacaq siyasət apardı. Bununla bağlı ictimai çıxışlara, araşdırmalara qadağa qoyuldu, yeni nəsilərimiz baş verən bu vəhşətə bağlı məlumatlı qaldı. Dəhşətli soyqırımının izini tam itirmək üçün hətta qurbanların uyduqları qəbiristanlıq da məhv edildi. Yerində istirahət parkı salındı. Ən hündür yerində də bolşevizmin əsas simalarından biri - Kirovun heykəli ucaldıldı.

31 Mart soyqırımına ilk siyasi qiymət yalnız 80 il sonra - Ümummilli Lider Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanla verildi. Fərmandan azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalması ilk dəfə rəsmi surətdə bəyan edildi. 31 Mart günü dövlət səviyyəsində Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi elan olundu.

Fərman aparılan tədqiqatlara, hətta belə həqiqətin üzə çıxarılması istiqamətində soyqların artırılmasına təkan verdi, soyqırımı tariximizin öyrənilməsi istiqamətində mühüm işlər görüldü. Çoxlu əsərlər yazıldı, cənəbi dillərə tərcümə olundu. Aparılmış araşdırmalar sayəsində bir çox yeni fakt və sənədlər toplandı.

Bələ məsələlərdə Ermənistanın təəssübkeşi kimi çıxış edərək Azərbaycana qarşı ikili standart tətbiq edən bir çox beynəlxalq təşkilat, ayrı-ayrı xarici ölkə, o cümlədən Qərb dövlətləri hələ də 31 Mart soyqırımına hüquqi-siyasi qiymət verməyəndir. Azərbaycan dövləti Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bu istiqamətdə vahid və sistemli fəaliyyəti davam etdirir. Erməni faşizmi ifşa edilir, özlərini sivil xalq qiyafəsinə bürümək istəyən bu saxtakarların iç üzünü işğal dövründə torpaqlarımızda törətdikləri vandalizm əməlləri ilə, Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı aktları barədə sübutlarla ifşa edilir. Qürur duyulacaq hal həm də budur ki, ötən əsrin 90-cı illərində xalqımıza qarşı soyqırımı törədənlərin bir neçəsi artıq qan-dallanaraq Bakıya götərilib.

Gələcək qarşısında məsuliyyət

Dövlətimizin bu məsələlərdə mövqeyi, istəyi haqq-ədalətin öz yerini tutmasındır.

Soyqırımı həqiqətlərinin dünyaya ictimaiyyətinə çatdırılması, erməni faşizminə qurban getmiş insanlarımızın xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 30 dekabr 2009-cu il tarixli sərəncamı ilə Quba şəhərində "Soyqırımı Memorial Kompleksi" yaradılıb. Prezident İlham Əliyev 2018-ci il yanvarın 18-də "1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımını 100 illiyi haqqında" sərəncam imzalayıb. Həmin sərəncama əsasən, ölkədə və respublikanın hüduqlarından kənarə soyqırımın yüzüncü ildönümünə həsr olunmuş tədbirlər həyata keçirilib.

Soyqırımı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın mühüm xidmətləri var. 2009-cu ildən Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə fəaliyyətə başlanmış "Xocalıya ədalət!" kampaniyası da uğurla davam etdirilərək böyük nəticələrə çatmaqdadır. Bu kampaniya zamanı təkcə Xocalı həqiqətləri dünyaya çatdırılıb, ermənilərin zaman-zaman Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri bəşəri cinayətlərin aydın mənzərəsinin tarixi şahididir.

Erməni daşnakları və bolşeviklər həmin günlərdə Lənkəranda, Muğanda da minlərlə soydaşımızı öldürdülər. Qarabağda 150 azərbaycanlı kəndini tamamilə dağıtdılar. O cümlədən Şuşada dəhşətli qırğınlar törədirdilər.

Ümumən, tarixi faktlara əsasən, 1918-ci ilin mart və aprel aylarında müxtəlif bölgələrimizdə 100 mindən çox soydaşımız qətlə yetirilmiş, on minlərlə insan doğma yurtdan dığdargin düşmüşdü.

Soyqırımına ilk siyasi qiymət

Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan Xəlf Cümhuriyyətinin ömrünün çox

İradə ƏLİYEV,
"Azərbaycan"